

UDK 811.163.42–112"16"
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 2. IX. 2004.
Prihvaćen za tisak 1. X. 2004.

Ivana Franić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Jurjevska 31/IA, HR-10000 Zagreb
ifranic@ihjj.hr

JEZIČNA ANALIZA DUBROVAČKE ZBIRKE POSLOVICA *PRORIČJA SLOVINSKA* IZ 1697. G.

U radu se polazi od pretpostavke da je autor prve sačuvane hrvatske zbirke poslovice *Proričja slovinska* Dubrovčanin Đuro Matijašević. Autorica utvrđuje osnovna grafijska i ortografijska obilježja paremiološkoga korpusa, te analizira njegovu fonološku, morfološku, sintaktičku i leksičku sastavnicu.

0. Uvod

Kao samosvojan usmenoknjiževni oblik poslovice se u suvremenoj znanosti ubraja u najjednostavnije ili najsitnije oblike, odnosno u minijature ili mikrostrukture.¹ Poslovice se bilježe od najstarijih razdoblja pismenosti, pa se time upisuju u same začetke književne i jezične povijesti jednoga naroda.² Prva hrvatska sačuvana zbirka poslovice *Proričja slovinska* dio je rukopisnoga kodeksa br. 4091, koji je pohranjen u Fondu rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zbirka je nastala u Dubrovniku 1697. g., a svojim raznovrsnim i opsežnim gradivom iz dubrovačkoga ambijenta nezaobilazna je u proučavanju poetike, tematike i estetike poslovice, ali i u jezičnopovijesnim istraživanjima. Kao izričaji s izrazito stabilnom i prenosivom sintaktičkom strukturom, „postojani sklopovi riječi“³ dotičnoga jezika, poslovice su riznica raznovr-

¹ V. Kekez 1996:13.

² Počeci hrvatske paremiološke tradicije sežu u 15. stoljeće kada je Šibenčanin Juraj Šižgorić sastavio zbirku poslovice i preveo je na latinski. Dubrovčanin Benedikt Kotruljević nekoliko godina ranije unosio je poslovice u svoj traktat o trgovini.

³ Kekez, n. dj. str. 47.

snih jezičnih oblika svojstvenih određenome području. Tako ova zbirka, nastala krajem 17. st., na osobit način progovara o jeziku južnoga hrvatskoga kulturnog kruga. Jezik poslovia osobito je zanimljiv zbog svoje dvostruke prirode: ako s jedne strane poslovia po svojoj segmentacijskoj prirodi, po slikovnosti, refleksiji i versifikaciji ima dodirnih točaka s drugim književnim oblicima,⁴ tada bi i njezin jezični izraz trebao biti u logičnoj svezi s jezikom tih drugih književnih oblika. S druge pak strane taj usmenoknjiževni oblik karakterizira stabilna faktura prenosiva kroz stoljeća, pa su poslovice s jezičnoga gledišta prave okamine koje čuvaju starije jezično stanje. Cilj je ovome radu prije svega pokazati da je riječ o posloviama dubrovačkoga jezičnoga izraza te da je njihov prikupljač, zapisivač (a nerijetko i interpretator) Dubrovčanin. Jezična analiza ove zbirke poslovia ima za cilj upotpuniti dubrovačku jezičnu sliku s kraja 17. stoljeća, pa ćemo istražiti osnovna fonološka, morfološka, sintaktička i leksička obilježja jezika ovoga paremiološkog korpusa.

1. Đuro Matijašević – život i djelovanje

Prva sačuvana zbirka poslovia *Proričja slovinska* nastala je godine 1697. u Dubrovniku, a mišljenja smo da je poslovice prikupio i zbirku sastavio dubrovački svećenik, erudit, bibliofil i leksikograf dum Đuro Matijašević. Na tu pretpostavku uvelike je utjecalo naše gotovo trogodišnje proučavanje Matijaševićeve rukopisne zaostavštine te napose njegova rukopisnoga latinsko-hrvatskog rječnika. Uz to, postojale su i neke naznake Matijaševićeva autorstva u vrlo oskudnoj literaturi o ovoj zbirci poslovia.⁵

Hrvatska književnopovijesna i jezičnopovijesna literatura Matijaševiću uglavnom dosad nije posvećivala dovoljno pozornosti.⁶ Njegovu se imenu najčešće pridružuje atribut književnika te se ono vezuje za osnivanje i djelovanje dubrovačke *Akademije Ispraznih* koja je oblikovala kulturni život Dubrovnika krajem 17. i početkom 18. stoljeća.⁷ Mnogo rjeđe spominje se njegov rad na

⁴ Kekez, n. dj. str. 45–46.

⁵ O tome u Pantić 1965:585–586; Sironić-Bonefačić 1990:135 bilješka 12, te Kekez 1996: 19.

⁶ Spominju ga stariji biografi, v. Cerva II. 108–113; Slade-Dolci 26; Appendini II. 303; Ljubić II. 417, 455.

⁷ Vrlo iscrpno o Matijaševiću piše Mirko Deanović u iznimno dokumentiranoj studiji o primorskim akademijama, v. Deanović 1933 i 1935. Nakon toga Matijašević je, s manje ili više pojediniosti, uvršten u gotovo sve književnopovijesne priručnike, v. Ježić 1944:152; Kombol 1961: 289–290; Frangeš 1987:84–85; Novak 1999:416–419. Uvršten je i u *Leksikon hrvatskih pisaca*, str. 469.

jezičnim pitanjima te briga za jezičnom čistoćom, koju je sam upisao u načela spomenute dubrovačke akademije.⁸ Matijašević je u rukopisu ostavio spomenuti dvojezični *Dictionarium latino-illyricum* (1715.–1716.)⁹ koji po vremenu nastanka dolazi sedamdesetak godina nakon Mikaljina *Blaga*, te dvanaest godina prije Della Bellina *Dizionarija*.

Rodio se u Dubrovniku 1670. godine, tri godine nakon velike *tréšnje*, gdje je stekao zavidnu klasičnu i humanističku naobrazbu. Nakon završetka školovanja počeo je predavati gramatiku na isusovačkome kolegiju, a zatim i u vlastitoj vrlo uglednoj školi, pa je bio učiteljem mnogim kasnije uglednim Dubrovčanima.¹⁰ U Dubrovniku je živio i djelovao do 1710., kada je protjeran iz grada zbog navodne pretjerane strogosti prema dumnama u samostanu Sv. Klare.¹¹ Otada boravi u Rimu, gdje postaje učiteljem uglednim Talijanima onoga doba, a 1715. postaje kanonikom u Zavodu sv. Jeronima. Do kraja života ostaje u Rimu, gdje je i umro 1728. g.

Velika skrb za jezičnu čistoću, kao i stalna želja za produblivanjem znanja, vodile su Matijaševića u nakani da oblikuje i osmisli kulturni život Dubrovnika, koji se oporavljao od razorna potresa. Nepune četiri godine nakon što je u Rimu osnovana *Arkadija* Matijašević će s istomišljenicima u Dubrovniku osnovati *Akademiju Ispraznih* (*Academia degli Oziosi Eruditi*).¹² S kraćim prekidima ta će akademija djelovati gotovo četvrt stoljeća. Temeljnim zadatkom *Ispraznih* u prvim godinama 17. st. bilo je sastavljanje trojezičnoga rječnika i gramatike, za što su bili zaduženi Matijašević, Đivo Sara Bunić (1664.–1712.) i Ivo Natalić Aletin (1670.–1743.). Obradena su samo prva tri slova rječnika, ali se taj rukopis nije sačuvao. Rad na rječniku očito nije uspio zaživjeti, a još manje potrajati nakon Matijaševićeva odlaska u Rim. Unatoč tome, sačuvani su mnogi njegovi pripremni leksikografski radovi. Rukopisni kodeks br.

⁸ O Matijaševiću kao leksikografu govori Pavo Mitrović još 1909. g. u radu *Četiri nepoznata dubrovačka rječnika*. Spominju ga Brlek 1952 i 1987:38; Putanec 1992:10; Horvat 1990: XVII; Franolić 1985; Vince 2002:93. Nives Sironić-Bonefačić u 1990 i 1992 opširnije o njemu govori u kontekstu nastanka Della Bellina *Dizionarija*, a Nada Vajs uvrštava fitonimijsku građu iz njegova rukopisnog rječnika u svoju opsežnu studiju o hrvatskoj povijesnoj fitonimiji. V. Vajs 2003.

⁹ Rječnik se čuva u biblioteci Samostana Male braće u Dubrovniku pod oznakom 194. U istome kodeksu uvezani su još tiskani Vrančićev *Dictionarium*, rukopisni *Vocabolario italiano-illirico* Lovre Cekinića, te *Slovoslovje dalmatinsko-talijansko* pripisano Bartolu Kašiću.

¹⁰ Sebastian Slade Dolci spominje ga kao svoga učitelja. V. Dolci 26.

¹¹ Čitav je slučaj namjestilo plemstvo, koje je Matijaševića optuživalo da je strog duhovnik. Tek 20. rujna 1710. vatikanska *Congregazione del Criminale* oslobodit će Matijaševića svake krivnje i potpuno ga rehabilitirati.

¹² U Italiji se budio novi duh kartezijanizma, a u književnosti se napuštala pretjeranost u stilu i kićeni sećentizam.

202 *Zbirka raznovrsnih duhovnih spisa*¹³ sadrži Matijaševićev latinički prijepis *Deset besjeda* Matije Divkovića i nekoliko drugih bosaničkih tekstova, a izvadio je mnoge narodne riječi i izraze iz Vitaljićeva djela *Istumačenje pisni Davidovih*.¹⁴ U istoj ovoj zbirci nalaze se i *Ulomci izabrani iz Pjesni Duhovnijeh oca Bartolomea Kašića*, a Matijašević je to Kašićevo djelo iz 1617. g. ekscerpirao godine 1704.

Načinio je i neke jezične komentare na prvih trinaest stranica Kašićeva *Rituala rimskog*.¹⁵ Rukopisni kodeks br. 270, koji Brlek naziva *Palmotić Junije, Captislava*, na str. 417–429 sadrži Matijaševićeve izvatke iz rječnika *Thesaurus Polyglottus vel Dictionarium multilingue ex quadringentis linguis* (Frankfurt 1603) Hyeronimusa Megisera. Matijašević je prepisao samo početak, i to samo dio slova *A*, od *A–Alum*.

I zbirka poslovia *Proričja slovinska* nastala je po svoj prilici kao pripremni rad za planirani rječnik *Ispraznih*.¹⁶ Matijaševićovo dugogodišnje prijateljstvo s Ardelijom Della Bellom¹⁷ dalo je nekim autorima povoda za tvrdnje da je potonji „opljenio Matijaševića“¹⁸ ili da je došao do neke Matijaševićeve zbirke (*una tal raccolta del Mattei*) i da je na temelju te iste zbirke „izvukao“ (*ricavò*) svoj *Dizionario*.¹⁹ Kako bilo, malo je vjerojatno da Della Belli nije bila poznata ova zbirka poslovia, a opsežnija analiza pokazala bi kolike su zapravo podudarnosti *Proričja* i paremiološkoga korpusa u *Dizionariju*.

Grada iz ove zbirke poslovia bila je osnovom kasnijih paremioloških zbirki: Karadžićeve zbirke *Srpske narodne poslovice* iz 1836. te Daničićeve zbirke *Poslovice* iz 1871. g. Karadžić nigdje izrijeком ne navodi da je preuzimao poslovice i iz hrvatskih vrela, a Daničić spominje da je jedno od djela koja je uvrstio u svoju zbirku i *dubrovački rukopis* iz 1697. g. Kako navodi Kekez, poslo-

¹³ Rukopis se čuva u Samostanu Male braće u Dubrovniku.

¹⁴ Don Andrija Vitaljić, rođen 1652. u Komiži, svećenik, teolog i pjesnik, objavio je dvije knjige duhovne poezije *Istumačenja Pisnih Davidovih* (1703.) i *Ostan Božje Ljubavi* (1812.), u kojima svoj jezični i stilski izričaj prilagođuje proslavljenim dubrovačkim pjesnicima XVII. st.

¹⁵ Kako stoji na rkp. br. 247 u biblioteci Samostana Male braće, „D. Giorgio Mattei aveva cominciato a rivedere ed emendare questa traduzione come si vede dalla prima pagina fino alla 13^{es}“. Sam Matijašević dodao je: „Se istomacenje ucigneno bi oko godiscta Gospodinova 1700.“

¹⁶ *Isprazni* su osnovani nekoliko godina ranije, pa se prikupljanje izvorne narodne riječi sažete u poslovice moglo uklopiti u projekt izradbe rječnika.

¹⁷ Matijašević je iznimno cijenio Della Bellu, o čemu svjedoče pisma sačuvana u zbirci *Lettere* I–IV. Talijan Della Bella nije ni mogao u potpunosti sam do savršenstva dovesti trojezični rječnik, pa je i očekivana suradnja s izvornim govornicima, a bez sumnje da je u tome smislu veliku ulogu, ako ne i presudnu, odigrao upravo Đuro Matijašević. On je već 1709. godine iz progonstva u Trstenom davao Della Belli razne savjete u vezi s rječnikom. V. o tome Sironić-Bonefačić 1990.

¹⁸ V. Mitrović 1909:524.

¹⁹ F. M. Appendini 1802, II:303–304.

vice iz ovoga rukopisa izdao je u Sankt Peterburgu A. Gil'ferding 1868. g. pod naslovom *Starinnyj sbornik' serbskih' poslovic'*, o čemu se vrlo negativno izrazio Daničić.²⁰

2. Opis kodeksa br. 4091 Popjevke Slovinske

Rukopisni kodeks *Popjevke Slovinske skupjene G[odišta] G[ospodinova] 1758 u Dubrovniku* čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod br. 4091. Čulićev katalog rukopisa Male braće navodi taj kodeks pod br. 24, što znači da je nekad pripadao samostanskoj biblioteci. Vjerojatno je postao dijelom Fonda rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice nakon što ga je Daničić upotrijebio za izdavanje zbirke *Poslovice*.²¹ U literaturi se obično naziva dubrovačkim rukopisom.²²

Sadržaj zbirke *Proričja slovinska* je sljedeći:

²⁰ V. Kekez 1996:19. Nimalo ne čudi što navedene zbirke u 19. stoljeću dobivaju odrednicu *srpski* (Karadžićeva i Gil'ferdingova) ili općenite formulacije (Daničićeva), što zapravo znači nijekanje dubrovačkoga podrijetla poslovice.

²¹ O tome kako je ovaj kodeks iz Dubrovnika dospio u NSK Zagreb ne nalazimo podataka u *Katalogu rukopisa NSK*, knjiga 2. A Daničić u predgovoru zbirke *Poslovice* kaže: „Zato sam veoma zahvalan maloj braći dubrovačkoj što mi na molbu moju poslaše rečeni rukopis iz svoje biblioteke da ga upotrebim.“ Daničić 1871:III.

²² Tako ga naziva Daničić u *Poslovicama*. Sadržaj je kodeksa sljedeći:

Prvih 212 strana sadrže zbirku pjesama bugarštica.

Na str. 213–232 dalje slijede neispisane stranice.

233–326 zbirka poslovice *Proričja slovinska*

Na str. 391–415 nalazi se rječnik *Dizionario italiano-slavo-moscovitico*, raccolto l'anno 1751 nel venire a Ragusa coll'ajuto di Giovanni Mladinovich

Str. 403–406 Stepeni illiti kogljenja Rodbine i Svojte / Latinsko-talijansko-hrvatsko nazivlje, autor I. M. Matijašević

Str. 407–414 500 hrvatskih riječi i izraza protumačenih talijanskim jezikom, autor I. M. Matijašević

Str. 415–423 Oko 500 talijanskih riječi protumačenih hrvatskim jezikom s bilješkama, autor Šime Budmani, prikupljeno u Novom Pazaru

Str. 431–460 Ossobzi is duhovnieh besjeda D. Ghjura Grisichja i D. Mata Bobanovichia isabrani G. G. 1760., autor I. M. Matijašević

[...]

Str. 513–518 Latinsko-hrvatski rječnik gramatičkih naziva i pojmova iz djela Stijepa Rusića, autor I. M. Matijašević

Str. 521–523 Ex versione Illirica Novi Testamenti Stephani Rosae, predgovor prevodiočev, I. M. Matijašević

Str. 527–626 D. Stjepo Rosa Dubrovčanin Novi uvjet Gospodina Nasegega Jesusa Christa... Po sapovjedi Sixta V. prighledan, s'oblastim Klementa VIII razglascen i u slovinski jesik na poklon Benedikta XIII Zarkve svete samovladaoza isgovoren 1750.

233. naslov *Proricja Slovinska*

234. *Ka]alo Pismena od kojijeh pocignju sljedechja Proricja redom Abece-
vize*

235–246 tekst ukupno 368 poslovia pisanih rukom autora A

247–248 neispisane stranice

249–266 tekst ukupno 529 poslovia pisanih rukom autora B

267–268 tekst ukupno 54 poslovice pisane rukom autora A

269–326 tekst oko 2000 poslovia pisanih rukom autora B

Na kraju zbirke stoji „In Ragu]a adi 20 Agosto 1697“.

Tekst su pisale ruke dvaju autora: autor A je isusovac Ivan Marija Matijašević, Đurin nećak, koji se nakon stričeve smrti pobrinuo za njegovu bogatu biblioteku i čiji se rukopis nalazi na mnogim stričevim knjigama. Autor najvećega dijela poslovia, autor B, bez sumnje je Đuro Matijašević. S obzirom na to da se u literaturi njegovo autorstvo često uopće nije spominjalo, ili rjeđe dovidilo u pitanje,²³ usporedili smo rukopis autora B s rukopisom u autografu rječnika *Dictionarium latino-illyricum*. Nakon detaljne usporedbe dvaju rukopisa možemo s potpunom sigurnošću tvrditi da je riječ o Đuri Matijaševiću. Naime, oblik, položaj i veličina slova gotovo su identični kao u *Dictionariumu*. Grafijski sustav te osobito grafijska rješenja za specifične hrvatske suglasnike i suglasničke skupove također se podudaraju s onima u *Dictionariumu*. Dodatan, ako ne i presudan dokaz za to je dosljedna i iscrpna akcentuacija poslovia koje je pisao Đuro, a izostanak akcenata u poslovicama koje je pisao njegov nećak. Takva se akcentuacija u potpunosti podudara s onom provedenom u *Dictionariumu*. O svemu tome više će biti riječi u poglavljima o grafiji i fonologiji.

3. Grafija i pravopis²⁴

Grafijski sustav primijenjen u poslovicama nimalo ne odudara od onoga u

²³ Daničić u osvrtu na Gil'ferdingovo izdanje kaže: “Tko je ove poslovice sabrao i prvi popisao, ne zna se; a ne zna se ni tko ih je u sadašnji rukopis prepisao.“ Daničić 1870:201. Daničić ne nagada o autoru rukopisa u predgovoru *Poslovia*. Daničić 1871:III–IX. Kekez pak u popisu literature (V. Kekez 1996) navodi da je Ivan Marija Matijašević autor *Proričja slovinskih*, odnosno „dubrovačkoga rukopisa“. Navest ćemo da I. M. Matijašević ne može nikako biti sastavljač ove zbirke jer je rođen tek 1714. g., a rukopis je datiran 20. kolovoza 1697. Njemu pripisujemo dopune u tekstu (v. gore) i zaslugu da je prikupio građu za čitavu zbirku *Popjevke slovinske*, koju je uostalom sam datirao 1758. g. *Proričja* je, prema tome, mogao napisati samo njegov stric Đuro, koji je 1697. g. imao 27 godina.

²⁴ U idućim poglavljima primjeri se navode u izvornoj grafiji, a brojevi uz primjere označavaju broj stranice izvornika na kojoj je potvrđena relevantna jezična činjenica (dakle, u rkp. br. 4091, NSK Zagreb).

Dictionariumu. On je uglavnom u skladu s ondašnjim pokušajima južnoga književnoga kruga da se latiničko pismo prilagodi hrvatskome jeziku. Tako se Matijaševićeva rješenja uglavnom nastavljaju na ona koja je ponudio Kašić u svojoj *Gramatici* te dijelom na vrlo dobra rješenja Rajmunda Đamanjića iz njegova *Nauka za dobro pisati latinskijem slovima*. S druge strane, Matijaševićeva grafija u velikoj mjeri odudara od one u Mikaljinu *Blagu*. O grafiji Matijašević na osobit način progovara u pismima koja iz Rima šalje prijateljima u Dubrovnik. Tako saznajemo da se nikada nije slagao s Mikaljinim grafijskim rješenjima te da je skloniji Kašićevim načelima.²⁵ Njegov se grafijski sustav oslanja na Kašićev i Đamanjićev, ali donosi i vlastita rješenja. Možemo ga pregledno prikazati ovako:

FONEM	GRAFEM	PRIMJER
/ c /	z, zz	<i>vuciza, glavizza</i>
/ ʒ /	zʃ	<i>spenzʃa</i>
/ č /	c, cc	<i>kovac, uccinni</i>
/ č̇ /	ch, chj, cchj	<i>vechma, opchjene, vecchje</i>
/ ʒ̇ /	gj	<i>Jegjupka</i>
/ g /	gh	<i>ghdi</i>
/ ĭ /	j	<i>ʃmia, iʃjo</i>
/ ʎ /	gl, glj	<i>kunjeʎl, priateʎlja</i>
/ ħ /	gn	<i>kogn</i>
/ ʀ /	ær	<i>kærv</i>
/ s /	s, ss	<i>ûsta, nossit</i>
/ š /	sc	<i>usci</i>
/ z /	ʃ	<i>praʃan</i>
/ ž /	ʃc	<i>uʃceʃcêna</i>

²⁵ *Lettere* II, 333–340.

Upravo takva grafijska rješenja potvrđena su i u rukopisnome *Dictionariumu*, a posebno je zanimljivo bilježenje fonema /z/, /č/, /ć/, /j/, /ń/, /š/ i /ž/.

Zanimljiva je činjenica da se Matijašević (svjesno ili slučajno) pri izboru grafijskoga rješenja za /s/ i /š/ s jedne, te za /z/ i /ž/ s druge strane vodio svojevrsnim paralelizmom u označavanju svakoga od tih dvaju parova fonema: /s/ = s, /š/ = sc; /z/ = f, /ž/ = fc.²⁶

Vjerojatno po uzoru na Kašića dolazi i do jedinstvene, u nas gotovo nigdje primijenjene grafije samoglasnoga r koje bilježi digramom *ær*.²⁷ Maretić navodi da su tu grafiju imali Stjepan Rosa i Ivan Marija Matijašević, ali ne i Đuro Matijašević.²⁸ Primjeri takva bilježenja su *stærmeglja* 302, *særdjelle* 315, *stærmenit* 297, *jutærgna* 282, *særcit* 266, *andærkva* 253, *pærstá* 305.

Grafem j nije se bilježio u intervokalnomo položaju, kao u primjerima *ʃmia* 252, *grie* 309, *stoi* 309, *odvia* 310 (prez. sg. 3), *nie* 311, *prie* 313, *priategl* 313, ali i *ifijo* 309. Po tome se ovaj tekst slaže s Kašićem, Della Bellom i nizom do-preporodnih pisaca.

Majuskulu nalazimo u bilježenju mjesta: *Dubrovnik* 279, *Rim* 263, *Osao-nik* 296 (= Osojnik), *Puglja* 299, etnika *Dubrovcanin* 279, *Pogljak* 261, *Lati-nin* 261, *Vlah* 295, potom vlastitih imena *Matko Babulin* 263, *Orsula* 272, *Sa-lamun* 299, te u bilježenju općih imenica iz poštovanja *Banovi* 279, *Pastir* 252, *Bogh* 263, *Zar* 263, *Pop* 270.

Kada je riječ o sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi, važno je reći da se proklitike u pismu uglavnom odvajaju od naglašene riječi, npr. *fa ruku* 254, *nà sunze* 257, *nà dva kogna* 263, *ù jammu* 271, te da se enklitike gotovo redovito pišu zajedno s riječju što je za njima *gorrechje* 253 (= gore će), *flose* 253 (= zlo se), *kolikoje* 273, *iddese* 278 (= ide se).

Izgovorna i naglasna cjelina pišu se sastavljeno *tkotechje* 253, *befafla* 311, *bærfose* 271, *lechjamuse* (= leća mu se) 275, *krilamusu* 271.

Niječnica *ne* piše se sastavljeno: *neufcivat* 253, *nemofcese* 293, *nemari* 279.

4. Fonologija

Među vokalnim značajkama svakako je najvažnije pitanje kontinuanata jata.

²⁶ Isto je utvrđeno u Đamanjića već 1638. g.

²⁷ Koliko nam je poznato, grafija *ær* potvrđena je u Kašićevoj *Venefridi* na desetak mjesta. V. Gabrić-Bagarić 1991.

²⁸ V. Maretić 1889:236 i 281. Ivana Mariju Matijaševića Maretić naziva Giammaria Matei. Osim toga, Rosa osim digrama *ær* upotrebljava još i dva druga digrama za /r/: *ar* i *r*. Đuro Matijašević, naprotiv, ima samo spomenuti digram.

Stoga se u ovome odlomku donosi popis korijenskih i osnovskih morfema s jatom²⁹ te njihove zamjene u izvornome autorovu zapisu.

1. Jekavski se refleks jata javlja:

a) u korijenima riječi u sljedećim primjerima: *běl-* (*objélit* 258, *bjélo* 266, *bjéla* 293, *biélo* 255), *beséd-* (*besjedda* 270), *brég-* (*brjégu* 306), *cěn-* (*zjéne* 280, *zjenjasce* 281, *zjénu* 313), *cěr-* (*zjerritse* 323), *cvět-* (*zvjet* 253, *zvjeta* 264), *č(l)ověk-/čb(l)ovek-* (*covjek* 324), *crěv-* (*zrjéva* 258), *děl-*³⁰ (*nedjegljju* 278, *s ponedjeglnika* 303), *dět-* (*djéte* 263, *djetetu* 266), *děv-*³¹ (*djevera* 265, *djevojka* 253, *djevizza* 286), *drě-* (*odrjet* 308), *ědr-* (*Nmn jédra* 307), *grěh-* (*sgrijéscila* 263, *sagrjesci* 264, *grjeh* 270), *lě-* (*ljevasc* 276, *neljevaj* 285, *priljevase* 299), *lěk-* (*ljécit* 261, *ljek* 270, *ljecnizi* 273), *lěn-* (*ljen* 269, *ljenos* 276), *lěp-*³² (*ljepa* 271), *lěp-*³³ (*priljepak* 275, 301), *lěv-* (*ljeva* 261, *Ijd ljevom* 277), *lěz-*³⁴ (*ulje|ao* 271, *uljeje* 301, *i|lje|e* 301), *měd-* (*Nmn mjeddi* 282), *měh-* (*mjeh* 278, 280, *Gmn mjescina* 290, (*u*) *mjéhu* 298), *měr-* (*mjerrit* 259, *mjerrom* 272), *měsez-* (*mjesez* 273), *měst-* (*Gjd mjesta* 284), *měš-* (*prez. sg. 3. mjesca* 281), *mlěk-* (*mljéka* 259, *mljéko* 307), *měr-* (*umrjeti* 287, 298), *mrěz-* (*mrešce* 258, *mrešcu* 299), *ně-*³⁵ (*njescto* 294), *něs-*³⁶ (*podnjet* 283, *ponjet* 285, *donjet* 285, *odnjet* 296), *pě-*³⁷ (*pietti* 259, *odpjeva* 274), *pěn-* (*spjegnena* 278, *pjena* 282), *pěnez-* (*pjenel* 311), *plě-* (*pljevniza* 298), *plěs-* (*neopgljesnivi* 288), *prěd-*³⁸ (*sprjeda* 261, 303, *naprjed* 305), *prěsn-* (*prjesnáza* Gjd 276, *prjěsnaz* 304), *rěč-*³⁹ (*rjeci* 252), *rěk-*⁴⁰ (*rjeka* 257, 275), *rěp-* (*rjeppa* 316), *sě-* (*Ajd sjedbu* 303), *sěd-* (*sjedoj* 265), *sěmen-* (*sjemme* 265, 293), *slěp-* (*sljep* 271, *šasljepi* 279, *sljépac* 304), *směh-* (*smjeh* 295, 296), *sněg-* (*snjegh* 270, *snje|ci* 273), *srěd-* (*na srjed* 286, *po srjedi* 322), *stěn-* (*stjéna* 312), *strěl-* (*strjegljat* 277), *svět-* (*svjet* 264, *svjět* 271), *svět-*⁴¹ (*svjet* 295), *těs-* (*tjesno* 272), *trěsk-* (*trjes* 295), *trěš-* (*krjesca* 260),

²⁹ Ishodišnim se sustavom uzima hipotetični praslavenski sustav.

³⁰ U značenju 'rad', 'posao'.

³¹ U značenju 'mlada osoba'.

³² U značenju 'lijep'.

³³ U značenju 'spajati što tako da čvrsto prijanja jedno uz drugo'.

³⁴ U značenju 'sporo se kretati, puzati'.

³⁵ U značenju negacije u prefiksu složenica.

³⁶ U značenju 'nositi'.

³⁷ U značenju 'pjevati'.

³⁸ U značenju 'ispred'.

³⁹ U značenju 'riječ'.

⁴⁰ U značenju 'rijeka'.

⁴¹ U značenju 'savjet, razgovor'.

věd⁴² (*medvjedda* 280), věr- (*nevjerruje* 277, *Ljd vjerru* 280, *nevjerruj* 299, *Ljd nevjerri* 318), věs- (*vjescala* 278, imp. sg. 2. *svjessi* 304), větər-⁴³ (*vjettar* 266), vrěz- (*povrješom* 276), zvěr- (*švjer* 254), želěz- (*Imn šcegļeļi* 274).

b) u tvorbenim nastavcima imenica u primjerima: -ěl- (*kudjegļju* 278), -ěr- (*kosjer* 272).

c) u obličnim nastavcima riječi: -ěhь > *jeh* u Lmn imeničke deklinacije (*njedrjeh* 274, *Vlassjeh* 295; *jajeh* 277, *pjesnjeh* 289, *osteh* 309, *vratjeh* 285, *gachjah* 261); DLmn riječi s pridjevsko-zamjениčkom deklinacijom m. i sr. roda -ěmь (-emь) > *jem* (*šljem* 253, *dobrjem* 252, *jednjem* 257, *isprašnjem* 258, *kjem* 272, *cěstjem* 323, *cestitjem* 301); -ěhь > *jeh* u Gmn pridjevsko-zamjениčke deklinacije *scirokjeh* 324, *tjesnjeh* 324, *sljepackjeh* 319, *stanovitjeh* 300, *ustærpljenjeh* 300, *uboļjeh* 300, *dobrjeh* 306, *priganjeh* 274.

c) u niječnom prezentu *njesi* 265, *njěsu* 304.

d) jat je sekundaran u primjeru *pastjer* 310.

2. Ikavski je refleks jata potvrđen:

a) u korijenima riječi u sljedećim primjerima: lēh- (*uliha* 257, *liho* 279), prě-⁴⁴ (*pritekao* 253, *pribolio* 263, *privrati* 265, *pribivat* 264, *privarrit* 273, *pristighnut* 273, *privrachjat* 277, *pridat* 302), prě-⁴⁵ (*pripeceno* 278), těl- (*šatiok* 257), vrě- (*vrii* 279), vrěd- (*vrindosti* Gjd 302).

b) u tvorbenim nastavcima imenica u primjerima: u glagola na dočetu in-finitivne osnove: -ě- (*oghladnit* 275, *srio* 251, *samljo* 298), u dočecima priloga *ghdi* 252, 301, *ondi* 271.

c) u obličnim nastavcima riječi: -ě > *-i* u padežnim nastavcima Djđ i Ljd ženskoga roda (*šćeni* 292, *menni* 291); -ěj- > *-ij-* u nastavcima komparativa (*starii* 306, *gljutii* 271).

3. Ekavski je refleks jata zabilježen u korijenima riječi u primjerima vět- (*šanovětat* 249), vrět- (*vrecchja* 280), zrě-⁴⁶ (*nešdrello* 281).

4. Jekavski i ikavski refleks jata zabilježeni su:

a) u korijenima riječi u sljedećim primjerima: ěd-⁴⁷ (*jesti* 269, *iļjesti* 297, *iļije* 297), gnězd- (*ghgnišdo* 252, Gjd *ghgnišda* 300, *ghnješda* 280), grě- (*griat*

⁴² U značenju ‘umjeti, biti vješt’.

⁴³ U značenju ‘vjetar’.

⁴⁴ U značenju ‘promijeniti’.

⁴⁵ U značenju ‘preko, više’.

⁴⁶ U značenju ‘zreti’.

⁴⁷ U značenju ‘uzimati hranu’.

258, *poghrjevan* 275), *lēt*-⁴⁸ (*primalitje* 249, *lietto* 256, *ljetti* 275, *ljetgna* 279), *prēk-* (*priko* 300, *prjecaju* 266), *sēd*-⁴⁹ (*sidjet* 261, 303, *susjeddu* 269, *sjedēchi* 277, *usjesti* 286, *susjedda* 325), *sēk-* (*odsjekao* 277, *sjekirra* 281, *sikirom* 290, *sjecch* 294, *sjecchi* 303), *svēt(l)-* (*svjetlise* 264, *svjêchja* 274, *svjetglī* 276, *svjetlos* 303, adj. *svitlo* 303, *svitlos* 306, u *svitloj haglini* 323), *zvēzd-* (*svje[da]* 282, *[vi]d* 283)

b) u dočetu priloga *nighdi* 281, *nighdje* 308.

5. Jekavski i ekavski refleksi jata zabilježeni su u korijenima riječi u primjeru *črēp-* (*zrepglje* 259, *zrjepgna* 277), *rēz-* (*neresce* 259, *re[at]* 264, *re[ce]* 265, *i[re]an* 273, *s'rje[sa]* 304, *odre[at]* 322), *srēt-* (*srecchja* 255, *nesrêchja* 285, *srjecchja* 305), *strē-* (*Gjd kostreti* 255, *prostrjet* 302), *trēb*-⁵⁰ (*netrebuje* 251, *od potrebe* 282, *trjeba* 302), *vrēmē-* (*brjeme* 253, 265, *po bremenu* 325), *zrē*-⁵¹ (*polrjet* 280, *[enizu]* 289).

6. Refleks *ě* > *a* potvrđen je u korijenu riječi *orēh-*: *orah* 295.

Glagol *rijeti* potvrđen je u oblicima *rjet* 298, *rjetiche* 261.

Iz navedenih primjera razabire se da je Matijašević obje alternante jata, dugo [iē] i kratko [iě], bilježio jednako – digramom *je*. Takva je grafija potvrđena i u jedinstvenoj zamjeni jata kakvu je proveo Mikalja u *Blagu*.⁵² U slogovima s tzv. pokrivenim *r* jat alternira kao *ri*, *re* i *rje*. Kako su već utvrdili Josip Vončina i Nataša Bašić, dugo dvoglasničko *je* interpretira se kao jednosložno.⁵³ Dvosložni trofonemski slijed *i+j+e* Matijašević bilježi digramom *ie*, primjerice *bie* 255, *krie* 259, *nie* 260, *vie* 264, *posiesc* 269, ali vrlo rijetko zabilježen je i trigram *ije*, kao u primjerima *bijesc* 251, *nije* 250.

Potvrđene su i sljedeće fonološke značajke:

1. finalno *l* prešlo je u *o*: *vao* 269, *mao* 266, *kao* 261, *papagao* 288, *arbuo* 274; te redovito u glagolskome pridjevu radnom *umro* 291. U rukopisnome *Dictionariumu* zabilježen je velik broj takvih primjera, kako u domaćim riječima, tako i u primljenicama.

2. glas *h* se čuva: prez. pl. 3. *hvále* 308, *gljūdjuh* 308, *har* 309, *hocchje* 309, *fahvagljuje* 315, *lihat* 303, *fjehnut* 291.

⁴⁸ U značenju 'ljeto'.

⁴⁹ U značenju 'sjediti'.

⁵⁰ U značenju 'trebati'.

⁵¹ U značenju 'gledati'.

⁵² V. Vončina 1993:366–367.

⁵³ V. Vončina n. dj. 367 i Bašić 2001:10–14.

3. glas *f* se čuva u riječima stranoga podrijetla: *fjerla* 257, *frustan* 322, *falas* 322, *frascka* 305, *kuf* 301.

4. kao drugi član suglasničke skupine suglasnik *v* ne gubi se uvijek, primjerice u oblicima *sværbi* 312, *svekaerva* 320. Zabilježen je i oblik etnika *Zaptachjani* 297, gdje je primarno *p* kasnije zamijenjeno sa *v*.

5. inicijalna skupina *br-* potvrđena je u primjerima *brjeme* 257, 273, te *nebrjeme* 321. Jednako tako uobičajena je i u *Dictionariumu*.

6. dentali se gube u suglasničkim skupinama *st*, *št*, *zd*, *žd* u finalnoj poziciji: *šloces* 253, *grof* 295 (=grozd), *pærs* 310, *starós* 315, *nenavidos* 315, *lís* 322. Velik je broj takvih primjera i u *Dictionariumu*.

7. velari ispred *ě* i *i* prelaze u sibilante: *drušjem* 272, *ovolizjem* 297, *tifjem* 308, *drušfeh* 310, *mnošjem* 310, *ubošjem* 321.

8. fonem /*ʒ*/ ima specifičnu, koliko nam je poznato dosad nezabilježenu grafiju, kao u primjerima *prozfora* 278, *zforri* 263, *spenzfe* 293. Dragica Malić upozorava na činjenicu da je taj fonem novija pojava u fonološkom sustavu, a ne ostatak praslavenskoga stanja.⁵⁴ U prilog toj tvrdnji ide i Matijaševićovo bilježenje toga fonema. Isto bilježenje toga fonema utvrdili smo i u *Dictionariumu*.

9. u inicijalnoj poziciji zabilježen je bezvučni suglasnički skup *kt* < *ht*, u primjerima *ktiobi* 271 i *ktjet* 271, što bi se moglo povezati s obezvučenjem fonema *h* u rubnoj finalnoj poziciji kao u *dođok*, *vidjek*. U oblicima *hchi* 274 i *hchjerrom* 303 potvrđena je inicijalna suglasnička skupina *hc* < *té* < *dé* < *dbé*.

Rezultati stare jotacije potvrđeni su u primjerima *túgjega* 260, *megju* 263, *ragja* 269, *pregja* 312.

Novija jotacija nije provedena u primjerima *bratja* 271, *rodjak* 319, *grošdje* 270, *listje* 301. Isto tako, u suglasničkim skupinama *pj*, *bj*, *vj*, *mj* čuva se starije stanje: *kopje* 257, *ughgljevjar* 274, *sdravje* 318.

Jekavska jotacija ne provodi se u primjerima *djevojka* 295, *djettich* 295, *vidjet* 294, *svudje* 308, *kudjeglja* 313, *særdjelle* 315.

Asimilacija po zvučnosti nije provedena u primjerima: *sladki* 298, *odkrovaz* 290, *odkriva* 307, potom u *dúbsti* 316, *obsluščiva* 322. Kada se frikativ *s* nađe ispred prednjonepčanih palatalnih suglasnika, asimilira se s njim po mjestu tvorbe, što je zabilježeno osobito u proklizi u primjeru *scgnim* 294.

Bilježenje prozodijskih obilježja prvorazredan je Matijaševićev prinos, usu-

⁵⁴ Malić 2002:560

đujemo se reći, hrvatskome jezikoslovlju u cijelosti. To potvrđuju i Daničićeve riječi: „U dubrovačkom su rukopisu [...] često bilježeni akcenti, a u oba su rukopisa [dubrovačkome i tzv. zagrebačkome, op. a.] često u dugim slogovima vokali a u kratkim konsonanti dva puta pisani. Prvo bez drugoga samo u pola vrijedi, a ni jednoga ni drugoga nijesam mogao upotrebiti uz novi pravopis, nego sam mislio da ovu znatnu stvar valja ostaviti da se uči iz samog rukopisa, a znatna je ne samo za istoriju akcentuacije nego i tijem što pokazuje kako treba izgovoriti neke riječi koje sada nijesu dosta poznate (istaknula I. F.).“⁵⁵

Matijašević razlikuje tri grafička znaka koji nose informacije o prozodij-skim jedinicama: gravis (˘), akut (´) i cirkumfleks (ˆ). Sadržaj je tih znakova sljedeći:

1. a) Znak (˘) nalazi se na mjestu kratkoga akcenta u sljedećim primjerima: *kàd* 277, *obrà* 311, *òsao* 284, *nesrèchja* 285.

b) na atoničkoj riječi na početku akcenatske cjeline kao u primjerima: *nà ja-jeh* 305, *ù svojoj kucchi* 305, *nà ghlavi* 291, *nì kùd nì kammo* 290.

2. Znak (´) označava:

a) dugi silazni akcent u primjerima: *Bógh* 277, *mni* 277, *nós* 305, *prokréne* 304, *gospodár* 305, *poklisár* 307.

b) zanaglasnu duljinu na nastavačnom ili tvorbenom morfemu koja dolazi nakon kratkoga akcenta. Taj se kratki akcent najčešće ne bilježi: *placcé* 310, *mjerri* 311, *nestrasci se* 291, *bogljá* 306.

3. Znak (ˆ) označava dugi uzlazni akcent u primjerima: *gljúdi* 253, *rèpu* 253, *jalúdu* 324, *rúka* 305.

Geminirani grafemi za konsonante slijede neposredno nakon vokala pod kratkim akcentom, kao u primjerima: *orré* 276, *Boggu* 277, *zarra* 279, *dracóm* 281, *ghlavizza* 283, *petrusinna* 284, *ješikku* 287.

Prozodijski inventar sastoji se, dakle, od tri akcenta, nenaglašanih kračina i nenaglašanih duljina. Jedan je kratki akcent (˘) i dva duga, koja se razlikuju po intonacijskim opozicijama (dugi silazni ˘ i dugi uzlazni ˆ).⁵⁶

Prema tome, kratki akcent potvrđen je u primjerima *kàd*, *obràza*, *òsao*, *nesrèca*. Isto tako, ovaj akcent dolazi i nakon udvojenoga konsonanta u pismu: *glavica*, *petrusina*, *jeziku*, *napùnit*, *rukàmi*.

⁵⁵ Daničić 1871:IX.

⁵⁶ Upravo troakcenatski inventar utvrđen je i u Della Bellinu jeziku, kako je utvrdila Iva Lukežić za jedan njegov prozni tekst, a ista je situacija i u njegovu *Dizionariju*, što je već prije četiri desetljeća temeljito istražio Ch. Van den Berk. V. Lukežić 1991 i Van den Berk 1959.

Dugi silazni akcent odčitava se u gornjim primjerima: *Bôg, mnî, nôs, prokrêne, gospodâr, poklisâr*.

I napokon, dugi uzlazni akcent dolazi na mjestu grafičkoga cirkumfleksa, kao u primjerima *Gmn ljũdi, rêpu, zalũdu, rũka*.

Uz to, zabilježena je vrlo specifična akcentuacija dvosložnih imenica muškoga i ženskoga roda, te nekih pridjevskih i zamjeničkih oblika. Primjerice, dugi uzlazni akcent karakterističan je za oblike *kôša* 258, *lônaz* 254, *srêbra* 254, *ôsla* 254, *svôje* 254, *ũmit* 259, *îgra* 259. U njima se odčitava dugi uzlazni akcent iz starijega naglasnoga stanja, pa se navedeni oblici interpretiraju redom kao *kôza, lônac, srêbra, ôsla, svôje, ũmit, îgra*.

Budući da se opisani akcenatski sustav sastoji od tri akcenta, te da je pomak siline samo djelomičan, a ne potpun, taj je Matijaševićev sustav noviji troakcenatski.⁵⁷

5. Morfologija

I imenička i pridjevska deklinacija obiluju zanimljivim oblicima, koji su u tadašnjem govoru već počeli nestajati.

U DLjd imenica e-vrste potvrđeni su oblici *L na mâszi* (Njd *maska*) 314 te *maczi* (Njd *macka*) 253 s rezultatima sibilizacije gdje se oni inače ne očekuju.

Prema Njd *hchi* 274 zabilježen je analoški Ijd *hchjerrom* 303, koji je mogao nastati na dva načina: prema inoviranom N *hćera* ili analoški prema a-osnovi, tipa *ženom*. Arhivski spisi 17. i 18. st. navode oblik Ijd *mojom kchierri*. Oblik Ijd *hchjerrom* jamačno se poveo za Gjd imenica e-vrste koji za tu imenicu glasi *kchiere*.⁵⁸ Stara konsonantska n-osnova sačuvana je u Njd *kammi* 273.

Nastavak u Ljd iste imenice glasi *-ome*, dakle *domome* 279. Nadalje, Ljd imenice *jaje* glasi *u jaju* 288.

Imenička je deklinacija osobito zanimljiva u množini. Neke imenice u Nmn imaju kratku množinu: *misci* 293, *bjeļi* 304, *mîri* 264, *vjetri* 306, *batti* 306, *klinni* 312, *kgljuci* 318 te *kufi* 315. Imenica *dan* čuva stariji oblik *dne* te u Nmn glasi *dni* 251.

U Gmn većina oblika ima nastavak *-a*, ali još uvijek se zadržao i stari oblik genitiva bez nastavka. Tako nastavak *-a* imamo u *ũbá* 289, *sũ]á* 289, *pærstá*

⁵⁷ Prema razredbi akcenatskih tipova koju je utvrdio M. Moguš. V. Moguš 1977:52–54 i Moguš 1971:91.

⁵⁸ V. Laznibat 1996:177.

305, *nokâta* 306, *sctâpâ* 319 te oblik *hagliina* 298 gdje se duljina bilježi geminiranim grafemom. Genitiv bez nastavka potvrđen je u oblicima *loj* 295 i *mje-sez* 274. Imenice *oko* i *uho* u Gmn glase *vêlle occi* i *usci*.

Oblici nominativa i akuzativa u imenica a-vrste kratki su *misce* 309, *sctâ-pe* 270.

Oblici dativa, lokativa i instrumentala još uvijek pokazuju sve karakteristike oblika 17. stoljeća. U dativu je zabilježen velik broj imenica sa starim nastavcima *-om* i *-em* npr. *paukom* 301, *povrjeļom* 276 te *gljudem* 283, 298, *kognem* 262. Zabilježen je i oblik Dmn *ustmi* 264. U Lmn također dosta često nalazimo starije nastavke *-eh* i *-ah*: za imenice a-vrste m. r. *njedrjeh* 274, *Vlassjeh* 295; sr. r. *jajeh* 277; potom imenice e-vrste *svjehjah* 281, *voddah* 289, *tminah* 264, *ve-rigah* 257; te imenice i-vrste *pjesnjeh* 289, *osteh* 309. U Imn zabilježen je stari nastavak *-i* iz o-osnove: *volovi* 274, *ļcegļeļi* 274, *mrâvi* 279, *ļcmûli* 280, *pria-tegli* 283, *sckripi* 298, *mahnizi* 305, *vrti* 303, *kunjêgli* 294. Isto tako potvrđen je i nastavak *-mi* prema i-osnovi za pl. t. *usta*: *ûstmi* 309, te u imenica muškoga roda o-osnove *ļûbmi* 316, *rôļmi* 320. U imenica današnje e-vrste najčešći je nastavak *-ami*, kao u primjerima *noļcizzami* 288, *lisizzami* 294, *noggami* 284, *rukammi* 288, *ovzami* 318, *paucinami* 298.

Navedeni primjeri imeničke deklinacije svjedoče o svojevrsnoj petrificiranosti oblika, što bismo mogli nazvati karakteristikom jezika poslovia uopće.

Za zamjeničko-pridjevsku deklinaciju karakteristično je širenje nastavaka tvrdih osnova u GDLmn za sva tri roda, što je potvrđeno u oblicima *scirokļjeh* 324, *tjesnjeh* 324, *sljepackjeh* 319, *stanovitjeh* 300, *ustærpljenjeh* 300, *uboļjeh* 300, *dobrjeh* 306, *priganjeh* 274, *cêstjem* 323, *cestitjem* 301.

Od zamjeničkih oblika valja izdvojiti odnosne i neodređene zamjenice. Naime, oblici odnosnih zamjenica gotovo isključivo glase *ki*, *ka*, *ko*: *keti sam skovao* 257, *stvari ka smrdi* 263, *ka nije sghrjêscila* 263, *dom u komchjesc pribivat* 264, *ļemglju kuchjesc orat* 264, *komsj mjerrom [...] iļmjerrio* 272, *oni kije hitâ* 273, *kôs kusi oghloda* 274, *s'kjemje srecchja* 307. Kadšto se bilježe i oblici *koi* 322, gdje se sonant *j* nalazi u položaju između vokala stražnjega reda koji mu prethodi te vokala prednjega reda koji za njim slijedi. U takvu položaju gube se njegovi šumni elementi, pa se oblik rečene zamjenice može interpretirati kao *koi*. Od neodređenih zamjenica izdvajamo *kjemgodi* 262, *kigodi* 271, *u komugodi* 255, *kadgodi* 262. Zabilježeni su i stariji oblici zamjenica *tako*, *taki*.

Glagolske paradigme također potvrđuju čuvanje starojezičnog stanja. Infinitiv glagola najčešće ima kraće oblike na *-t*: *uccit* 249, *ļbit* 251, *lastôvat* 302, *hogjavat* 292. Dosta je i dužih oblika na *-ti* npr. *hvaliti* 251, *pjetiti* 303, *goneta-*

ti 325, *udritti* 277. Glagoli na *-ći* također imaju kraće i duže oblike infinitiva: *úšcech* 317, *obuch* 319, *proch* 324, te *nachi* 277, *precchi* 286. Prilično je čest i tzv. dubrovački infinitiv s karakterističnom reduplikacijom sufiksa *-ti*: *ujestit* 298, *pomēstīt* 300, *upastit* 317, *otrestit se* 296. Osobito je zanimljiv tek jedan primjer krnjega infinitiva *lupa* (=lupati) u posloviци *Pogji ti lupare lupa* 299.

U prezentu je potvrđen starojezični nastavak *-u* 1. l. prez. jd na *-u* npr. *vigju* 266, *plecchju* 266 (potonji nastao po analogiji s *vigju*, oba oblika zabilježena su u posloviци *Kakoti rillo vigju, takoti sitto plecchju*), *vogju* 249, *nenahogju* 249. U ostalim slučajevima oblici su prezenta npr. pl. 3. *međju* 276, pl. 3. *pāsu* 299, sg. 2. *ljevasc* 298, pl. 3. *piu* 315. Present glagola *htjeti* i *moći* glasi sg. 2. *hocch* 283 i *hoch* 321, te sg. 2. *moļc* 275 i *ne moļc* 324. Present glagola *davati* u Dubrovniku tada (a i danas) glasi *davam*, a to je potvrđeno i u poslovičama u osnovnome glagolu i u izvedenicama sg. 3. *dava* 326, te sg. 3. *prodava* 274. Zabilježen je i oblik pl. 3. *dadu* 269 od stare osnove *dadti*. Glagol *nemati* potvrđen je gotovo isključivo u složenici *ne + imati* npr. *neimasc* 253, *neima* 257, *neimah* 320. Karakteristična je i uporaba prezenta od nepotvrđenoga infinitiva **živsti*: sg. 3. *šcīve* 309.⁵⁹ Ostali zanimljivi prezentski oblici su: sg. 3. *vika* 289, pl. 3. *vikaju* 273, pl. 3. *pliu* 289, sg. 3. *plije* 318, pl. 3. *reku* 283 (primarni oblik, kasnije prešao u *reknem*), sg. 3. *pūha* 275, sg. 3. *prilikuje* 325, sg. 3. *ne napugna* 325, sg. 3. *raļbaglja* 325. Izvedenice od glagola *ići* glase *otit* 274, prez. sg. 3. *ne otide* 271. Potvrđeni su i infinitivi izvedeni od protojezične osnove *lēz-*: *uljesti* 318, *iļjesti* 318. Glagol *jesti* zabilježen je u oblicima izvedenica sg. 3. *naije* 275, sg. 3. *uije* 274, sg. 3. *iļije* 271 te u glag. pridj. radnom *ijo* 291. Ti glagolski oblici tipični su za štokavske ikavske te za čakavske govore.

Futur se najčešće bilježi u obliku složenome od nenaglašenoga oblika pomoćnoga glagola *htjeti* i infinitiva glagola koji se spreže, primjerice *tochje proch* 324, *hotjetche* 274, *rjetichje* 261, *cūvachjuse* 305. Potvrđeni su i oblici sg. 2. *dobuddesc* 325 te sg. 3. *uļucci* 270 koje Rešetar tumači kao *perfektivirani present* (present imperfektivnih glagola uz koji pristaje prefiks *uz-* te time dobiva perfektivno značenje). Te oblike nalazi u Držića u primjerima *uzmože, uzgovori, uzljubite, uzvidi*.⁶⁰ Skloni smo mišljenju da se u ovome slučaju, osim očitih naznaka predbuduće radnje, može govoriti o elementima potencijalnoga i nesigurnoga, pa stoga ti oblici blago naginju konjunktivu. Dakako da bi ovoj problematici trebalo posvetiti opsežniju studiju.

Oblici prošlih vremena nisu potvrđeni u većem broju u tekstu poslovia, a

⁵⁹ V. Malić 2002:561.

⁶⁰ V. Rešetar 1933:189–190.

to je uvjetovano njihovom mikrostrukturom koja je lišena naracije te poantom koju moraju izreći s minimumom sredstava. To najčešće podrazumijeva oblike svevremenskoga prezenta ili futura. S obzirom na strukturu poslovice čest je glagolski način imperativ, a potvrđen je s trima različitim nastavcima u sljedećim primjerima:

a) Ø: *hod* 272, *cin* 283, *ne ucin* 288, *nerez* 294, *šapovjeg* 252, *išjeg* 258, *netic* 324, *ošovse* 271

b) -j: *ne htjej* 286, *nehajse* 288, *nesii* 273, *oghrii* 273, *bii* 272, *pi* 297

c) -i: *ne precchi* 286, *pôscgli* 309.

Zabilježeni su i oblici kondicionala u sljedećim primjerima: *ušeobi* 310, *ho-tiobi* 321, *da bi dala* 304.

6. Sintaksa

S obzirom na limitiranost strukture i ograničenost jezičnih sredstava, poslovice su oblici u kojima sintaksa ima ključnu ulogu. Upravo na sintaktičkoj razini ostvaruje se sadržaj paremioloških struktura. Stoga bi ova zbirka poslovice zahtijevala iscrpniju sintaktičku analizu. Zasad ćemo samo pobrojati osnovne tipove paremioloških struktura te njima pripadajućih sintaktičkih obilježja.

Imajući u vidu razdoblje kada su poslovice nastale, zanimljivo je istaknuti tipičnu dubrovačku osobinu – stari red enklitika: zamjenička stoji pred glagolskom,⁶¹ kao u primjerima *tkotechje hrânit* 253, *išgubillamiseje cohha* 265, *kudmugodje hoddila* 270, *mnisc datichje [...] prochi* 282, *nimisu odvèlli* 294, *puknutichje remik* 299, *Bogtichje pomocchi* 308, *vragjojchje desset* 312, *ušraslitisu usci* 318.

Kekez *poslovicama* naziva sintaktički i semantički potpune poslovične oblike. One se sastoje od rečenica, a kompozicija im može biti jednodijelna ili dvodijelna.⁶² Jednodijelna kompozicija u jezičnome smislu podrazumijeva jednostavne rečenice, dok su za binarnu karakteristične nezavisno i zavisno složene rečenice. Za ovu ćemo analizu iz *Proričja* izdvojiti najprije nekoliko nezavisno složenih rečenica: *šlò dohoddí nà scéšcgne, à išhoddí nà dlakke* 255 (suprotna) – Zlo dohodi na šežnje, a izhodi na dlake; *Kapglja kapglje u kabao, i nakapa pun kabao* 269 (sastavna) – Kaplja kaplje u kabao i nakapa pun kabao; *Ljetti ribbu iš morra, à meso iš košce, er jedno, i druggo stat duggo nemošce* 279 (zaključna)

⁶¹ V. Laznibat na temelju arhivskih spisa tvrdi kako današnji red riječi potječe tek iz druge polovice 18. st. V. Laznibat 1996:227.

⁶² V. Kekez 1996:45.

– Ljeti ribu iz mora, a meso iz kože, er jedno i drugo stat dugo ne može.

Od zavisno složenih rečenica ističemo sljedeće: *Tko kraj potoka grêde, lâsno u potok upâde* 310 (subjektna) – Tko kraj potoka grede, lasno u potok upade; *Kàd morre ušavri, i dobarse mærnar iġgubbi* 269 (vremenska) – Kad more uzavri, i dobar se marnar izgubi; *Kakav rogh koġġá ima, takjem se cescé* 270 (poredbena) – Kakav rog koza ima, takjem se češe; *Kudmugodje hoddila, ljeseje domma telila* 270 (dopusna) – Kud mu god je hodila, lje se je doma telila; *Kovac ogagn vodòm kropi, dàga vruchiega ucinni* 273 (namjerna) – Kovač oganj vodom kropi, da ga vručjega učini; *Komuse s'mærtvjem sni, s'ġcivjemse nahoddi* 275 (odnosna) – Komu se s mrtvjem sni, s živjem se nahodi; *Ljepoje dati druġi drobbè* 277 (subjektna) – Ljepo je da ti druzi drobe.

Drugi paremiološki tip Kekez naziva izrekama, koje ne zaokružuju misaoni proces i ne pretendiraju na opću valjanost, već parabolički asociraju na stvaran događaj. Čvršće su vezane uz kontekst pa ne trebaju kontekstualnih spona.⁶³ Takvi su primjeri: *Mljetzka kôġġa* 282 – Mljetska koza; *Fratarski mâcak* 322 – Fratarski mačak; *Scaptom Bosna poghinnú* 324 – Šaptom Bosna poginu; *Kako drjevo od svete Orsule* 272 – Kako drjevo od svete Orsule; *ġlopovo brjeme* 265 – Izopovo brjeme.

Dijaloške poslovice ili poslovice pitalice postavljaju svoj sadržaj u oblik pitanja i odgovora. Takvih je primjera u *Proričjima* vrlo malo: *Hòch dôbro? nêchju; hòch ġlò? hòchju.* 321 – Hoć dobro? neću; hoć zlo? hoću; *ġlo ghdi id-dêsc? ghdigaje vecchje.* 252. Zlo gdi ideš? Gdi ga je veće.

Poslovice-anegdote ili poslovice-pričice oblikom su sažetak ili naslov nekog događaja ili anegdote koja se prenosi pripovijedanjem. Evo nekoliko primjera: *Knelje beġ balota* 275 – Knez je bez balota; *Posilat od Iruda do Pilata* 300 – Posilat od Iruda do Pilata; *Pozdravio te je Salamun* 299 – Pozdravio te je Salamun; *Tja u Mirunov ġjardin* 311 – Tja u Mirunov đardin; *Udren manzulovom fjerlom* 319 – Udren manculovom fjerlom.

U peti tip ili paremiologizme Kekez ubraja frazeologizme, poredbe i metafore, a opsegom se kreću od jedne jedine riječi do većih cjelina. Sintaktička im je struktura izrazito stabilna i zadana, kao što je to u primjerima: *ġlò dobro dôsclo, ako si samo dôsclo* 254 – Zlo dobro došlo, ako si samo došlo; *Jedasi uhitio Bogga ġà brâdu* 262 – Jeda (= kao da) si uhitio Boga za bradu; *I miri usci imaju* 264 – I miri uši imaju; *ġídat kasctjelle ù ajeru* 252 – Zidat kaštjele u ajeru; *ġanovetasc kako pjanna Jegjupka* 249 – Zanovetaš kako pjana Jeđupka; *Ije*

⁶³ V. Kekez 1996:46.

Šemglju kako kaert 260 – Ije zemlju kako krt; Jednazi kako ù ôvze Šubi 265 – Jednaci kako u ovce zubi.

7. Leksik

Leksik Matijaševićeve zbirke poslovia ne može se promatrati kao izdvojen korpus, već kao ravnopravna sastavnica širega dubrovačkoga i uopće južno-hrvatskoga leksičkoga korpusa. Stoga ćemo iz paremiološkoga korpusa izdvojiti reprezentativan uzorak leksema te mu odrediti koordinate u spomenutom širem jezičnom kontekstu. Odabrat će se s jedne strane domaće riječi specifične tvorbe ili značenja te posuđenice iz romanskih jezika, koje svojom prilagodbom postaju tipičnim raguzeizmima.

Tako odabran uzorak obradit će se s osobitim obzirom na:

1. potvrđenost leksema u dubrovačkome leksikografskome korpusu, pri čemu se misli na starije *Blago jezika slovinskoga* J. Mikalje te na mlađa leksikografska djela – *Dizionario Italiano, Latino, Illirico* A. Della Belle i tripartitni rječnik J. Stullija,

2. potvrđenost leksema u Matijaševićovu rukopisnome *Dictionariumu*, čime želimo dokazati (uz već opisan grafijski sustav i prozodijska obilježja) da je upravo on autor ove zbirke poslovia.

Autore starijih rječnika navodimo kraticama: M = Mikalja, DB = Della Bella, S = Stulli.⁶⁴

Uz leksem se navodi integralni paremiološki kontekst te stranica na kojoj se poslovia navodi u izvornome rukopisu. Ista poslovia preuzima se i iz Daničićeve zbirke *Poslovice*.

U skupinu domaćih leksema specifične tvorbe ili značenja ubrojiti ćemo sljedeće primjere:

bjelj 286 'pokrivač' *Nechjese bjegl* [à jednu nooch. Neće se bijelj za jednu noć. Danič 71.

M s. v. *bilj*; DB s. v. *schiaivina*; S. Rjec. s. v. *bjelj*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *centon*.

krinica 264, 274, 312 'zdjelica, mali duboki tanjur'⁶⁵ *Jednjem ustmi jedna kriniza*. Jednjem ustmi jedna krinica. Danič 38. *Kriniza i{jedena, dru}cba*

⁶⁴ Stullijevo *Rjecoslojje ilirsko-italiansko-latinsko* bilježimo oznakom Rjec.

⁶⁵ Etim. v. Skok II, s. v. *krinica*.

sværscena. Krinica izjedena, družba svršena. Danič 50. *Tko krinizu tugju ceká, studenuje iſpappa*. Tko krinicu tugju čeka studenu je izpapa. Danič 130.

Prema Zori riječ je dubrovačka, a zabilježena je kao dem. *krinčica* u značenju 'zdjelica za kavu, juhu'.⁶⁶ U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *scutella*.

oglušak 299 'neposluh'⁶⁷ *Prímat ù oghluscke*. Primat' u ogluške. Danič 102.

U rukopisnome *Dictionariumu* s. v. *obaudio* zabilježen je oblik *oghlusca-[m]se*.

piljati 310 'igrati se piljcima'⁶⁸ *Tko scto piglja, pones domma*. Tko što pilja, pones' doma. Danič 134.

Rukopisni *Dictionarium* s. v. *fragmen* bilježi riječ *pigljak*.

spjeniti 278 'skinuti pjenu'⁶⁹ *Lopiſca opchjena, ſlò spjegnena, à gorre skuhana*. Lopiža općena, zlo spjenjena, a gore skuhana Danič 57.

S. Rjec s. v. *spjeniti* v. *opjeniti*. Rukopisni *Dictionarium* ovu riječ bilježi s. v. *dispumo*.

srčiti 266 'srditi, ljutiti'⁷⁰ *Kogaje mòllit, niega særcit*. Koga je molit' nije ga srčit'. Danič 47.

S. Rjec. s. v. *sarcsiti*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *rabio*.

strmelj 302 'stršljen'⁷¹ *Pod perjem od goluba nõssit draccu od stærmeglja*. Pod perjem od goluba nosit' draču od strmelja. Danič 96.

Rukopisni *Dictionarium* riječ bilježi s. v. *crabrones*.

šežanj 255 'mjera za dužinu, po prilici tisuću koraka'⁷² *ſlò dohoddí nà scéſcgne, à iſhoddí nà dlakke*. Zlo dohodi na šežnje, a ishodi na dlake. Danič 158.

S. Rjec. s. v. *scexanj*. Rukopisni *Dictionarium* riječ bilježi s. v. *milliare*.

U skupinu posuđenica iz romanskih jezika ubrojit ćemo sljedeće lekseme:

⁶⁶ V. Zore 1895:11.

⁶⁷ Etim. v. Skok I, 572 s. v. glúh.

⁶⁸ Etim. v. Skok II, 656-657 s. v. pila² i pilka.

⁶⁹ Etim. v. Skok II, 670 s. v. pjěna.

⁷⁰ Etim. v. Skok III, 316, s. v. srce.

⁷¹ Etim. v. Skok III, 322, s. v. sřšljen.

⁷² Etim. v. Skok III, 214, s. v. segnuti se.

fjerla 257 'biljka nalik na trsku, devesilj'⁷³ *Jednom fjerlom udrêni*. Jednom fjerlom udreni. Danič 39.

DB s. v. *ferola, ferula, devesilj*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *ferula*.

krješa 269 'voće trešnja'⁷⁴ *Krjesca krjescu poteļce*. Kriješa kriješu poteže. Danič 93.

M s. v. *kriša, srišnja, črišnja*; DB s. v. *ceraso*; S. Rjec. s. v. *krjesca*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *pyrenes*.

kuf 301, 315 'labud'⁷⁵ *Pjesan od kufa*. Pjesan od kufa. Danič 95. *Tadàchje kufi pjevat, kad buddu cavke mûcat*. Tada će kufi pjevat', kad budu čavke mučat'. Danič 125.

DB s. v. *cigno, uccello acquatico noto, cyncus, labut*; S. Rjec s. v. *kuf, ptica, olor*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *olor*.

kukumar 276 'krastavac'⁷⁶ *Kukumara værtaru neprodava*. Kukumara vrta-ru ne prodava'. Danič 52.

M i DB nemaju potvrđenu ovu riječ, dolazi od mlet. *cucumaro*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *cucumer, cucumis*.

kunjelj 285 'kunić'⁷⁷ *Nà mærtva lavva i kunjegl udará*. Na mrtva lava i kunijelj udara. Danič 66.

DB s. v. *coniglio, cuniculus*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *cuniculus*.

kupjerta 296 'krov'⁷⁸ *Odkrivenje s'kupjerte*. Odkriven je s kupijerte. Danič 89.

Riječ nije zabilježena u rječnicima. Bilježi je i Budmani u značenju 'krov', te Zore u istome značenju.⁷⁹ U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *doma*.

lukjerna 275 'svjetiljka'⁸⁰ *Komu trebujje lukjerna, nadoljevaje ulja*. Komu trebujje lukijerna, nadoljeva je ulja. Danič 48.

⁷³ Etim. v. Skok I, 515 s. v. fjerla.

⁷⁴ Etim. v. Skok II, 198, s. v. kriša.

⁷⁵ Etim. v. Skok II, 223 s. v. kûf.

⁷⁶ Etim. v. Skok II, 228 s. v. kùkumār. O podrijetlu fitonima i potvrdama u starijim rječnicima v. Vajs 2003:328–330.

⁷⁷ Etim. v. Skok II, 235 s. v. kùnić. Dodatna tumačenja v. Vinja 2003 (II.):113 s. v. *kulinić*.

⁷⁸ Etim. v. Skok II, 238 s. v. kùpijerta.

⁷⁹ V. Budmani 1883:165, Zore 1895:11.

⁸⁰ Etim. v. Skok II, 329 s. v. lùki(j)ërna.

Riječ nije zabilježena u rječnicima. Riječ je dalmatoromanski jezični ostatak tipičan za jug Dalmacije od Dubrovnika do Kotora. U rukopisnome *Dictionary* riječ je zabilježena s. v. *lucerna*.

mojemuča 283 'majmun'⁸¹ *Mojemucca sctòse vechma pegné to vechma svoju sramotu kásce*. Mojemuča što se većma penje to većma svoju sramotu kaže. Danič 63.

DB s. v. *scimia, bertuccia, simia*; S. Rjec s. v. *mojemuča, moemuča*. U rukopisnome *Dictionary* riječ je zabilježena s. v. *simia*.

mosak 292 'mirisna tvar, mošus'⁸² *Nejma [à kùppit kruhha, a kupuje moska*. Ne ima za kupit' kruha, a kupuje moska. Danič.

DB s. v. *muschio, materia odorifera nota, moschus*; S. Rjec. s. v. *moscak* s naznakom da je iz DB. U rukopisnome *Dictionary* riječ je zabilježena s. v. *muscor*.

naukjer 281 'upravitelj lađe'⁸³ *Mnoggo Naukjêrà drjevo ra[bijaju*. Mnogo naukjera drijevo razbijaju. Danič.

M s. v. *naukir, koji vlada brodom*. U rukopisnome *Dictionary* riječ je zabilježena s. v. *nauclerus*.

petrusin 284 'peršin'⁸⁴ *Nechje òsao petrusinna*. Neće osao petrusina. Danič 71.

DB s. v. *apio, erba, apicum, petrusin*, gdje navodi nešto izmijenjenu poslovicu *Ne zna oso što je petrusin*. Zore navodi da je riječ o 'pitomu zelju za začín'.⁸⁵ U rukopisnome *Dictionary* riječ je zabilježena s. v. *petroselinu[m]*.

pikat 290 'jetra'⁸⁶ *Nie pikat meso, ni Zurogna Vlastêlin*. Ni je pikat meso, ni Curonja vlastelin. Danič 79.

DB s. v. *trippa, intestini d'animali*; s. v. *trippajuolo: quegli che vende trippe*; S. Rjec. s. v. *pikat*. Rukopisni *Dictionary* ovu riječ bilježi s. v. *ficatu[m], iacur*.

preša 290 'žurba, hitnja'⁸⁷ *Njedna presca nie dôbra*. Nijedna preša nije dobra. Danič 84.

⁸¹ Etim. v. Skok II, 357 s. v. majemulja.

⁸² Etim. v. Skok II, 458 s. v. mosak.

⁸³ Etim. v. Skok II, 507 s. v. navao; usp. sada i Vinja 2003 (II.):215 s. v. *naval*.

⁸⁴ Etim. v. Skok II, 264 s. v. peršin.

⁸⁵ V. Zore 1895:16. O podrijetlu fitonima i potvrdama u starijim rječnicima v. Vajs 2003: 306–308.

⁸⁶ Etim. v. Skok II, 655 s. v. pikat.

⁸⁷ Etim. v. Skok III, 34 s. v. prèmiti.

DB s. v. *prescia, fretta*; S. Rjec s. v. *preša, festinatio*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *erumpo*.

sapur 278 'okus'⁸⁸ *Lónaz, koì od vecchje vri, sapúr i|gubbí*. Lonac koji odveće vri, sapur izgubi. Danič 56.

Riječ nije zabilježena u rječnicima. Budmani navodi da *sapur* znači 'tek', od tal. *sapore*.⁸⁹ U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *objectu[m]*.

skarabež 257 'žohar'⁹⁰ *I skarabe|c ôrlu nauddí*. I skarabež orlu naudi. Danič 30.

DB s. v. *scarafaggio, scarabæus, skarambež*. Zore s. v. skarambež navodi da je riječ o 'žoharu', *Periplaneta orientalis*; tal. *scarafaggio*.⁹¹ U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *antirene*.

skođalac 255 'dužnik'⁹² *|ao skogjalaz ragja |la plâza*. Zao skogjalac ragja zla placa. Danič 155.

M s. v. *skogjalac od skogjati*; s. v. skogjati dug, skupiti dug. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *manceps*.

spendza 286 'trošak'⁹³ *Nà tugje spenz|e uccit*. Na tugje spence učit. Danič 67.

Zore navodi da je *spendza* „potrošak“, lat. *expensa*.⁹⁴ Rukopisni *Dictionarium* riječ bilježi s. v. *sumptuosus*.

Žudio 323 'Židov'⁹⁵ *Fratar, pop ni |cudio vjek nie dobar priategl bio*. Fratar, pop ni Žudio vijek nije dobar prijatelj bio. Danič 22.

DB s. v. *Giudeo, Judeus, Žudio*; S. Rjec s. v. *Žudio, Žudjela*, s uputom na *Žid*. Riječ dolazi od mlet. *Giudeo*. U rukopisnome *Dictionariumu* riječ je zabilježena s. v. *apella, Hebrei* (uz oblik *|cidovi*).

Veći dio ovoga leksičkoga uzorka čine posuđenice iz talijanskoga, mletačkoga i dalmatskoga, što su tipični leksički raguzeizmi. Leksikografske potvrde pokazuju da su leksemi *bjelj, naukjer, skođalac, tovjelica* zabilježeni već u

⁸⁸ Etim. v. Skok III, 203 s. v. *sapur*.

⁸⁹ V. Budmani 1883:166.

⁹⁰ Etim. v. Skok III, 257 s. v. *skaràmbež*.

⁹¹ V. Zore n. dj., str. 20.

⁹² Etim. v. Skok III, 262 s. v. *škòdit*; usp. Vinja 2004:222, s. v. *škòdit*.

⁹³ Etim. v. Skok II, 636 s. v. *pèndžati*.

⁹⁴ V. Zore n. dj., str. 20.

⁹⁵ Etim. v. Skok I, 748 s. v. *Jahùdija*

Mikaljinu *Blagu*. Isto tako, očito je da je i Della Bella preuzeo jedan dio leksema u svoj *Dizionario*: riječ je o leksemima *fjerla*, *kuf*, *kunjelj*, *mojemuča*, *mosak*, *petrusin*, *pikat*, *preša*, *skarabež*, *Žudio*. Leksemi *spjeniti*, *srčiti*, *šežanj* leksikografski su prvi put zabilježeni tek u Stullijevim rječnicima. S pravom se dakle može tvrditi da je leksičko blago iz *Proričja slovinskih* s jedne strane duboko ukorijenjeno u dotadašnji dubrovački jezični korpus te da je s druge strane integrirano u mlađa dubrovačka leksikografska ostvarenja.

Budući da su svi navedeni leksemi potvrđeni i u rukopisnome *Dictionariumu*, nema sumnje da su *Proričja slovinska* upravo Matijaševićovo djelo. To je osobito važno ako se ima na umu da se njegovo autorstvo stoljećima zatiralo. Naime, velik dio leksičkoga blaga iz ove zbirke potvrđen je u ARJ na temelju Daničićeva izdanja *Poslovice*. Ovom smo analizom željeli pridonijeti tvrdnji da je Matijašević autor te zbirke te da je leksičko blago sastavni dio širega dubrovačkoga leksikografskog i leksičkog korpusa.

Zaključak

Unatoč činjenici da je rukopisna zbirka poslovice *Proričja slovinska* doživjela dva tiskana izdanja (integralno 1868. te kao dio zbirke 1871. g.), ni jedno od tih izdanja ne spominje autora zbirke. Analiza grafije i osobito zanimljiv akcenatski sustav u ovome rukopisu govori u prilog tvrdnji da je riječ o istome grafijskom i akcenatskom sustavu kakav je primijenjen u rukopisnome *Dictionariumu* Đure Matijaševića iz 1715. g.

Matijaševićeva grafijska rješenja u velikoj se mjeri oslanjaju na grafiju u Kašićevim djelima te na Đamanjićev *Nauk*. Kada je riječ o Mikaljinoj grafiji, Matijašević je ne primjenjuje i u svojim pismima eksplicitno odbija.

Fonološki i morfološki sustav obiluju potvrdama starijega stanja, od kojih valja istaknuti specifično bilježenje fonema /z/ digramom zʃ, dubrovačke posebno sti u imeničkoj i pridjevskoj deklinaciji te isto tako u glagolskim oblicima. Izniman je Matijaševićev prinos na polju prozodije, pa se iz njegova sustavnog bilježenja akcenata daje iščitati noviji troakcenatski sustav, gotovo identičan Della Bellinu kakav je opisan u starijim, ali i u recentnijim istraživanjima. S obzirom na činjenicu da je ova zbirka poslovice sastavljena krajem 17. st., a imajući u vidu već vrlo temeljito proučeno Della Bellino djelovanje u Dubrovniku,⁹⁶ jasno je da je na akcenatski sustav koji on daje u *Dizionariju* bez sumnje utjecala upravo Matijaševićeva akcentuacija provedena u *Proričjima* i *Dictionariumu*.

⁹⁶ V. o tome osobito Sironić-Bonefačić 1990 i 1992.

Leksički korpus poslovice nudi vrlo zanimljivu jezičnu sliku onodobnog Dubrovnikana. Tako bogata riznica leksema dijelom je dubrovačkoga leksikografskoga nasljeđa: jedan dio te riznice zabilježen je već u Mikalje, a drugi dio preuzeo je Della Bella pri sastavljanju *Dizionarija*. Izdvajanje minijaturnoga leksičkoga uzorka iz paremiološkoga korpusa te analiza njegove potvrđenosti u rukopisnome *Dictionariumu* potvrdile su (uz grafiju i prozodijska obilježja) da se *Proričja slovinska* nakon više od tri stoljeća s pravom mogu pripisati Matijaševiću.

Imajući u vidu zaostajanje u dubrovačkoj književnoj produkciji na razmeđu 17. i 18. stoljeća te ukupno kulturno nazadovanje tadašnjega Dubrovnikana, ova zbirka poslovice upotpunjuje tamošnji jezični mozaik s kraja stoljeća. Jezik je to koji predstavlja važnu sponu zlatnoga doba dubrovačke književnosti te djela slavni Dubrovčana iz 18. stoljeća.

Literatura

- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880.–1976, sv. I–XCVII, Zagreb: JAZU.
- APPENDINI, FRANCESCO MARIA 1802.–1803. *Notizie storico-critiche sulla antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, I i II. Ragusa.
- BAŠIĆ, NATAŠA 2001. Jatovska raslojenost u Kašićevim djelima. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 27. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 7–29.
- BERK, VAN DEN, CHRISTIAN ALPHONS 1959. *Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik?* S-Gravenhage.
- BERK, VAN DEN, CHRISTIAN ALPHONS 1969. Nekoliko opaski o kvantitetu i akcentu u starom Dubrovniku. *Marin Držić. Zbornik radova*. Zagreb: Matica hrvatska, 298–310.
- BRLEK, MIJO IVAN 1952. *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*. Zagreb: JAZU.
- BRLEK, MIJO IVAN 1987. *Leksikograf Joakim Stulli (1730.–1817.)*. Zagreb: JAZU.
- BUDMANI, PERO 1883. Dubrovački dijalekt, kako se sada govori, *Rad JAZU* 65, 155–179.
- CERVA, SERAPHINUS MARIA 1975.–1980. *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*. Ed. S. Krsić, Tom I–III. Zagrabiæ.
- DANIČIĆ, ĐURO 1870. Književna obznana: Starinnyj sbornik serbskih poslovic A. Giljferdinga. *Rad JAZU* 12, 201–209.

- DANIČIĆ, ĐURO 1871. *Poslovice*, Zagreb.
- DEANOVIĆ, MIRKO 1933. Odrazi talijanske Akademije *Degli Arcadi* preko Jadrana, I. dio. *Rad JAZU* 248, Zagreb, 1–98.
- DEANOVIĆ, MIRKO 1935. Odrazi talijanske Akademije *Degli Arcadi* preko Jadrana, II. dio. *Rad JAZU* 250, Zagreb, 1–125.
- DEANOVIĆ, MIRKO 1951. Talijansko-hrvatsko-ruski rječnik iz godine 1751./Un Dizionario italo-slavo-moscovitico del 1751. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu* I., 567–612.
- DELLA BELLA, ARDELIO 1728. *Dizionario Italiano, Latino, Illirico ...* Venezia.
- ĐAMANJIĆ, RAJMUND 1639. *Nauk za pisati dobro latinskijema slovima riječi jezika slovinskoga*. Venecija: Marko Ginammi.
- FRANGEŠ, IVO 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba.
- FRANOLIĆ, BRANKO 1985. *A Bibliography of Croatian Dictionaries*. Paris: Nouvelles éditions latines.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1991. Uvod u *Bartol Kašić, Venefrida, eine Tragödie*. Bamberg: Fach Slavische Philologie der Universität 9–31.
- JEŽIĆ, SLAVKO 1944. *Hrvatska književnost od početaka do danas (1100–1941)*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- KEKEZ, JOSIP 1996. O poslovicama u: *Poslovice Zagonetke i Govornički oblici*. Zagreb: Matica hrvatska, 13–52.
- KLAIĆ, BRATOLJUB 1969. Nov pogled na akcentuaciju starih dubrovačkih pisaca. *Marin Držić. Zbornik radova*, Zagreb: Matica hrvatska, 282–298.
- KOMBOL, MIHOVIL 1961. *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb.
- LAZNIBAT, VELIMIR 1996. *Govor Dubrovnika u 17. i 18. stoljeću (na osnovi arhivskih spisa)*. Mostar: Sveučilište u Mostaru.
- Lettere* I–IV, Biblioteka Samostana Male braće u Dubrovniku, sign. 426, 427, 312, 313 (nova oznaka), po Čuliću sign. 205–208.
- LUKEŽIĆ, IVA 1991. Prilog čitanju Della Bellinih znakova za akcente. *Filologija* 19, 37–43.
- LUKEŽIĆ, IVA 1996. *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- LUKEŽIĆ, IVA 2003. Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine. *Lovrečki libar* 5, 118–133.
- LJUBIĆ, ŠIME 1856. *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna.
- MALIĆ, DRAGICA 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. Zagreb.

- MARETIĆ, TOMO 1889. *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. Zagreb: JAZU.
- MATIJAŠEVIĆ, ĐURO 1715.–1716. *Dictionarium Latino-Illyricum*, rukopis. Biblioteka Samostana Male braće, sign. 194.
- MATIJAŠEVIĆ, ĐURO *Lettere*, I–IV, rukopis u Biblioteci Male braće u Dubrovniku, v. *Lettere* I–IV.
- MIKALJA, JAKOV 1649. *Blago jezika slovinskoga illi Slovník u Komu izgovarajuse rjeci slovinske Latinski i Diacki. Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum. In quo verba Illyrica Italice, et Latine redduntur*. Lauretí.
- MITROVIĆ, PAVO 1909. Četiri nepoznata dubrovačka rječnika. *Nastavni vjesnik* 17, sv. 7, 522–539.
- MOGUŠ, MILAN 1971. *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MOGUŠ, MILAN 1977. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- MOGUŠ, MILAN 1995. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Globus.
- MOGUŠ, MILAN; JOSIP VONČINA 1969. Latinica u Hrvata. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 11, 61–81.
- NOVAK, SLOBODAN PROSPEROV 1999. *Povijest hrvatske književnosti 3. Od Gundulićeva Poroda od tmine do Kačićeva Razgovora ugodnog naroda slovinskoga iz 1756*. Zagreb: Antibarbarus.
- Poslovice Zagonetke i Govornički oblici* 1996. Priredio Josip Kekez, Zagreb: Matica hrvatska.
- PANTIĆ, MIROSLAV 1965. *Sabrana dela Vuka Karadžića*, knj. IX. Beograd: Prosveta, *Srpske narodne poslovice, Vuk St. Karadžić 1787–1864*, 573–660.
- PUTANEC, VALENTIN 1992. *Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije*. Zagreb. [umnoženo kao rukopis; prerađen i doraden članak *Leksikografija*, Enciklopedija Jugoslavije 5, 1962, 502–512]
- REŠETAR, MILAN 1900. Die Serbokroatische Betonung Südwestlicher Mundarten. *Schriften der Balkancommission, Linguistische Abtheilung* I. Wien.
- REŠETAR, MILAN 1933. Jezik Marina Držića. *Rad JAZU* 248, 99–240.
- SIRONIĆ-BONEFAČIĆ, NIVES 1990. Nastanak i izvori Della Bellina rječnika (*Dizionario italiano, latino, illirico, Venezia, 1728*). *Radovi međunarodnoga znanstvenoga simpozija* Isusovac Ardelio Della Bella. Split–Zagreb: Crkva u svijetu i Obnovljeni Život.
- SIRONIĆ-BONEFAČIĆ, NIVES 1992. Ardelio Della Bella i prvo izdanje njegova trojezičnog rječnika iz 1728. godine. *Rad HAZU* 446, 1–69.
- SKOK, PETAR 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV. Zagreb.

- SLADE-DOLCI, SEBASTIJAN 1767. *Fasti literario-Ragusini sive Virorum litterarum... prospectus*. Venetiis: G. Storti.
- VAJS, NADA 2003. *Hrvatska povijesna fitonimija*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- VINCE, ZLATKO ³2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- VINJA, VOJMIR 1998. *Jadranske etimologije I*, HAZU. Zagreb: Školska knjiga.
- VINJA, VOJMIR 2003. *Jadranske etimologije II*, HAZU. Zagreb: Školska knjiga.
- VINJA, VOJMIR 2004. *Jadranske etimologije III*, HAZU. Zagreb: Školska knjiga.
- VONČINA, JOSIP 1970. O istraživanju jezika starije hrvatske književnosti. *Umjetnost riječi* 3, 295–303.
- VONČINA, JOSIP 1988. *Jezična baština, Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split: Književni krug.
- VONČINA, JOSIP 1993. Hrvatski jekavski dugi jat. *Forum* 32/4–6, 356–383.
- ZORE, LUKO 1893. *Paljetkovanje*, poseban otisak iz CVIII., CX., CXIV. i CXV. knjige Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- ZORE, LUKO 1895. *Dubrovačke tuđinke*, Spomenik Srpske kraljevske akademije, XXVI. Beograd.

Language of the Dubrovnik proverb collection *Proričja slovinska* written in 1697

Abstract

The paper commences from the presumption that the first preserved croatian collection of proverbs *Proričja slovinska* was written by Đuro Matijašević from Dubrovnik. The author establishes the basic graphic and ortographic features of the paremiological corpus and analyses its phonological, morphological, syntactical and lexical components.

Ključne riječi: povijest jezika, poslovice, Dubrovnik, 17. i 18. stoljeće, Đuro Matijašević, fonologija, morfologija, sintaksa, leksik.

Key words: language history, proverb, Dubrovnik, the 17th and the 18th centuries, Đuro Matijašević, phonology, morphology, syntax, lexic.